

Coordonatorul colecției *SOCIETATE & PUBLICISTICĂ* este Dorin Popa.

Consilieri editoriali: Liviu Antonesei

Dumitru Borțun

Ilie Rad

Coordonatorul Seriei *Polis* este Daniel Șandru.

Volum apărut cu sprijinul Universității „Petre Andrei” din Iași.

Radu Carp, Daniel Șandru, *Cine suntem și ce ne ține împreună?*

Reflecții post-Centenar despre natura democrației în România

© 2019 Institutul European, pentru prezenta ediție

INSTITUTUL EUROPEAN

Iași, str. Grigore Ghica Vodă nr. 13, cod 700469,

O. P. 6, C.P. 1309

euroedit@hotmail.com; www.euroinst.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CARP, RADU

Cine suntem și ce ne ține împreună? Reflecții post-Centenar despre natura democrației în România / Radu

Carp, Daniel Șandru. - Iași: Institutul European, 2019

Index

ISBN 978-606-24-0255-6

I. Șandru, Daniel

32

Reproducerea (parțială sau totală) a prezentei cărți, fără acordul Editurii, constituie infracțiune și se pedepsește în conformitate cu Legea nr. 8/1996.

PRINTED IN ROMANIA

RADU CARP

DANIEL ȘANDRU

Caprină

Cuvânt înainte (Radu Carp) / 7

Fragilitatea democrației românești: contextul
cultural și instituțional de provocări actuale / 11

Possible teme pentru o dezbatere constituțională / 25

Politică și independența justiției: între europenism
și naționalism / 41

Historic, amănunțit și drepturi individuale / 53

Implicarea civilă și politică în democrație / 71

Probleme actuale și perspective / 89

De la democrație la democrație / 107

Probleme actuale și perspective / 125

Probleme actuale și perspective / 143

Probleme actuale și perspective / 161

Probleme actuale și perspective / 179

Probleme actuale și perspective / 197

Probleme actuale și perspective / 215

Probleme actuale și perspective / 233

Probleme actuale și perspective / 251

Probleme actuale și perspective / 269

Probleme actuale și perspective / 287

Probleme actuale și perspective / 305

Probleme actuale și perspective / 323

Probleme actuale și perspective / 341

Probleme actuale și perspective / 359

Probleme actuale și perspective / 377

Probleme actuale și perspective / 395

Probleme actuale și perspective / 413

Probleme actuale și perspective / 431

Probleme actuale și perspective / 449

Probleme actuale și perspective / 467

Probleme actuale și perspective / 485

Probleme actuale și perspective / 503

CINE SUNTEM ȘI CE NE ȚINE ÎMPREUNĂ?

Reflecții post-Centenar despre natura democrației
în România

Ediție îngrijită de Gabriel Cheșcu

INSTITUTUL EUROPEAN
2019

Cuprins

Cuvânt înainte	
Cuvânt înainte (Radu Carp) / 7	
Fragilitatea democrației românești: moșteniri culturale și instituționale, provocări actuale / 11	
Posibile teme pentru o dezbatere constituțională / 25	
Politicul și independența justiției: între europenism și suveranism / 41	
Majoritate, minorități și drepturi individuale / 53	
Implicarea civică, partidele, intelectualii și politica / 73	
Problema migrației și diaspora românească / 89	
De la identitatea națională la identitatea socială / 103	
Provocarea populismului în spațiul românesc / 109	
Relația dintre stat și Biserică / 117	
România la Centenar: cum ar fi putut să se întâmple ceea ce n-a mai fost să fie / 125	
Cuvânt de încheiere (Daniel Șandru) / 133	
Note despre autori / 137	
Index de nume / 141	

Fragilitatea democrației românești: moșteniri culturale și instituționale, provocări actuale

Radu Carp: Daniel Șandru, ce crezi, există democrație în România? Este un concept foarte contestat în ultima vreme; vedem ce se întâmplă din 2016 încoace. Și până în 2016 era un concept destul de controversat. Sigur că altfel probabil nu am fi intrat în Uniunea Europeană, dacă nu eram considerați ca fiind o democrație funcțională, dar putem măsura democrația? România este pe ultimele poziții în multe clasamente care măsoară democrația. Recent, a fost dat publicității un clasament în care suntem pe ultimul loc în Europa, chiar dacă din punct de vedere economic stăm mai bine și am depășit Bulgaria, Croația aproape; din punctul de vedere al gradului de democrație, suntem considerați restanți. Este nevoie de un nou model explicativ care să ia în calcul și particularitățile României? Avem nevoie să formulăm noi, cei care ne ocupăm cu știința politică, instrumente noi în acest sens? Comparativ cu alte țări din Europa, cum crezi, chiar suntem pe ultimul loc sau se doresc ori sunt anumite clișee de care nu scăpăm pentru că nu știm cum să oferim la rândul nostru instrumente de interpretare?

Daniel Șandru: Contextul discuției despre democrație este, cred, unul foarte amplu. De altfel, și întrebarea ta

este una care merge pe mai multe direcții, iar ca să o luăm metodic așa spune că există cel puțin două paliere pe care putem analiza acest concept și, implicit, cu trimitere la situația din societatea românească. Avem, pe de o parte, palierul normativ, și aici sigur că există mai multe modele în teoria democratică, modele care au fost discutate, unele au fost criticate, întrucât au intervenit și anumite eșecuri explicative, pentru că o parte dintre aceste teorii nu s-au regăsit în practica politică; și avem, pe de altă parte, palierul empiric, cel care, plecând de la experiența anumitor state în ceea ce privește procesul de democratizare, a permis configurarea unor modele, cum bine le-ai spus. Dacă analizăm situația din România plecând de la palierul normativ, sigur că putem să avem în vedere acele condiții pe care le sugerase, de exemplu, Robert Dahl, în celebra sa teorie privind poliarihiile, teorie din anii '70 ai secolului trecut. Avem, de asemenea, pe de altă parte, investigația pe care o propune Robert Putnam, când se întreabă cum funcționează democrațiile și analizează cazul Italiei (altfel, un caz cumva similar cu ce s-a întâmplat în România din perspectiva procesului de democratizare în ultimii 30 de ani). Avem apoi cele două modele empirice ale democrației, așa cum sunt acestea prezentate, tot plecând de la cazuri concrete, de Arend Lijphart: modelul consociațional și modelul majoritarist. Și, sigur, cred că este util de invocat aici și studiul din 1991, înainte de destrămarea Uniunii Sovietice, aparținându-i lui Samuel Huntington, cu privire la democratizare, democratizatori și procesele date de cel de-al treilea val al democratizării în Europa Centrală și de Est. Or, dacă vom cumula toate aceste

teorii, deopotrivă cele normative și cele empirice cu privire la democrație, putem constata că, în acest moment, democrația din România este, cred, în punctul cel mai fragil al existenței sale din ultimii 30 de ani, date fiind evenimentele întâmplătoare mai cu seamă din ianuarie 2017 până în prezent; iată, se fac doi ani de când asistăm, practic, la un asalt la adresa fundamentelor a ceea ce noi înțelegem prin conceptul de *democrație liberală*. Acum, întorcându-ne în anii '90, știm că a existat acea perspectivă utopică a lui Francis Fukuyama, care spunea că, gata, istoria s-a sfârșit și că, odată cu momentul destrucurării comunismului în Europa Centrală și de Est, singura formă de guvernământ care și-a dovedit viabilitatea este democrația liberală. Or, aici a existat un „avertisment” al lui Huntington, adresat tuturor democratizatorilor, adică celor care inițiau procesele acestea, mai cu seamă în țările Europei Centrale și de Est, după disoluția totalitarismului de factură comunistă, și care spunea că nu există un drum necesar, adică nu este obligatoriu ca, odată intrând într-un proces de democratizare, o societate, un stat să și devină o democrație, pentru că pot apărea foarte multe obstacole pe parcurs. De altfel, tot din perspectiva studiilor de democratizare și consolidare democratică, știi foarte bine că un politolog german, Andreas Schedler, le sugera la un moment dat celor care vor să își ducă societățile spre democrația consolidată că ar exista cel puțin cinci etape – să le numim așa – pe care aceste societăți ar trebui să le parcurgă și chiar oferea în analizele sale niște termene, în ani, care prevedeau posibilitatea de trecere de la o etapă la alta. Vorbea, în primul rând, despre o fază care

ar trebui să dureze între unul și cinci ani și pe care o numea „prevenirea colapsului democrației”, adică instituirea acelor mecanisme, conturarea unei arhitecturi instituționale care să nu permită întoarcerea de pe drumul acesta al democratizării spre un regim de factură autoritară sau chiar totalitară. O a doua etapă o numea „prevenirea eroziunii democratice”. Adică, odată instituită arhitectura democratică la nivelul formal al unui stat intrat în proces de democratizare, trebuie instituite și acele condiții care să nu permită erodarea încrederii față de noul regim, care propunea trecerea de la autoritarism, respectiv totalitarism, la o societate de factură democrat-liberală. Urma apoi un soi de „platou”, să spunem așa, pentru că procesul de democratizare poate fi văzut ca un „urcuș”, care presupune „organizarea democrației”. Asta înseamnă, pe de o parte, o privire retrospectivă spre zona originilor procesului de democratizare, spre acele instituții care au fost puse la baza noului regim după disoluția celui autoritar sau totalitar – și aici, în principal, e vorba despre regulile constituționale, analizarea acestora, reevaluarea și, eventual, ajustarea lor, încât drumul spre democrație să poată continua cu celelalte două trepte, pe care Schedler le numea „dezvoltarea democrației” și „fundamentarea democrației” – practic, momentul în care democrația devine *the only game in town*, singurul joc acceptat și, de asemenea, în care devine o practică a cotidianului, atât de bine instilată nu doar în planul credințelor și convingerilor democratice ale liderilor politici, ci, de asemenea, diseminată la nivelul larg al societății, făcând pandant, din această perspectivă, cu ceea ce Gabriel Almond și Sidney Verba instituiau prin

conceptul de *cultură civică*. E vorba despre o cultură de factură democratică, acel tip de cultură politică participativă, care implică cetățenii în luarea deciziilor privind interesul public, predominantă prin raportare la celelalte două tipuri de cultură politică pe care le identificaseră, și anume cultura politică tradiționalistă sau patrimonială și cultura politică paternalistă, de dependență față de autoritățile statului. Or, cred că aici a fost, practic, punctul zero pe care îl putem lua în analiză în evoluția societății românești: cu ce tip de cultură politică ne-am identificat noi, ca societate, la începutul anilor '90, atunci când a fost inițiat procesul de democratizare? Ce moștenire instituțională am avut noi, nu doar din comunism, ci și din perioada antecomunistă, care să ne permită un nou proces de democratizare, de astă dată eventual unul reușit? Asta pentru că, știm foarte bine, după Marea Unire din 1918, putem regăsi o formă inițială a unui proces de democratizare, din păcate eșuat, pentru că interbelicul a fost departe de a fi un „paradis” din perspectiva democrației, fiind mai curând, cred eu, din punctul de vedere al regimului politic, ceea ce Mattei Dogan inspirat numea „democrație mimată”: practic, o inversare a regulilor democratice, dacă ne amintim ce se întâmpla atunci, în contextul unei monarhii constituționale în care Regele putea dizolva Parlamentul, numea un nou Guvern, care avea sarcina de a organiza alegeri legislative și le organiza atât de bine, încât partidul din care proveneau membrii Cabinetului câștiga majoritatea parlamentară (cu o singură excepție, între 1918 și 1938, când s-a instituit dictatura regală, ulterior alegerilor din 1937). Vedem deci că avem în urmă, încă din perioada

antecomunistă, un profund deficit democratic, suprapus unei culturi politice pe care o putem numi, dacă e cazul să ne referim la România, de factură „voievodală”. Este vorba despre o cultură politică paternalistă, orientată mereu spre un „salvator”, eventual un lider politic ce apare *ex nihilo* și de la care avem așteptarea să ne rezolve toate problemele sociale, economice și politice. Cu această moștenire am intrat, cred, în procesul de democratizare început după 1990, la care, sigur, s-a adunat și „zgura” totalitarismului propriu regimului comunist instituit pe 6 martie 1945 și desființat, cel puțin formal, în decembrie 1989. Deci, pe de o parte, deficit democratic, pe de altă parte, o cultură politică de orientare „voievodală”, a dependenței indivizilor de stat, o cultură politică de natură colectivistă, organicistă, care a presupus ca prim efect al noii arhitecturi instituționale personalizarea instituțiilor. Așadar lucrurile sunt cumva legate din punctul acesta de vedere. Revenind în prezent, este momentul să constatăm acum că, în perioada 2004, de exemplu, când venea la guvernare Alianța Dreptate și Adevăr, iar exponentul, la nivel de leadership, pentru prezidențiale, Traian Băsescu, câștiga alegerile, a fost momentul în care România a ajuns în etapa de „organizare a democrației”. Atunci s-a vorbit pentru prima dată despre o „reformă a statului”, atunci s-a vorbit despre reorganizarea instituțională și constituțională, deci a arhitecturii democratice; atunci putem constata că s-au luat în discuție teme importante, precum regionalizarea, descentralizarea și în mod serios problema autonomiei locale – vom avea ocazia să mai insistăm asupra acestor aspecte. Dar, din păcate, lucrurile au stagnat și cumva

ne-am întors spre o etapă anterioară, cea a eroziunii democratice. Asta în condițiile în care vedeam – și vedem și astăzi, în toate sondajele de opinie – că există o slabă încredere din partea cetățenilor în cele mai importante instituții ale democrației: partidele politice și Parlamentul. Cotele de încredere au fost întotdeauna foarte jos, iar asta ne arată că, ajunși în etapa de „organizare a democrației”, nu regăseam, la nivelul societății largi, un atașament față de valorile instituționale, formale, dacă vrei, ale unui regim democratic, încât s-a revenit la o fază de „erodare a democrației”. O spun cu deplină responsabilitate: dacă lucrurile vor continua în maniera în care le vedem în prezent, se va ajunge într-o fază de colaps al democrației. Deci, repet, mi se pare că, în România de astăzi, democrația se află în faza sa cea mai fragilă, raportându-ne la ultimii 30 de ani.

Radu Carp: Sigur, trebui spus că nu avem o definiție universal valabilă a democrației...

Daniel Șandru: Într-adevăr!

Radu Carp: Așa cum ai spus, teoriile au evoluat în timp. Spre deosebire de anii '90, când teoriile despre democrație și democratizare erau în vogă și se produceau aceste opere foarte consistente, nu prea se discută în prezent despre problema democrației în sine, ci se discută mai mult despre cea a „democrației militante”, un concept care a apărut în anii '30 ca o reacție la nașterea autoritarismelor, totalitarismelor, în sensul că o democrație are și instrumente cu care să se apere față de dușmanii săi. Astăzi vorbim despre democratizare, despre „democrațiile militante”, despre cum ar trebui acestea să se doteze cu instituții puternice, care să facă față asaltului din interior. Astăzi vorbim despre

o dispută care este foarte la modă în Statele Unite și în Europa, dacă putem vorbi despre un val de de-democratizare sau continuăm cu democratizarea. Sunt unii autori americani care consideră că, în momentul de față, trăim – sigur, acceptând teoria aceasta a lui Huntington, că există mai multe valuri de democratizare – un val de de-democratizare global. Evident, România nu poate să iasă din acest circuit global; orice democrație este practic amenințată, este contestată din interior, rezistând doar democrațiile care au instituții puternice și care au o cultură politică puternică, așa cum ai spus. Sunt două lucruri care ar trebui analizate atunci când discutăm despre democrație în România: dacă avem aceste instituții puternice, capabile să reziste unui val de contestare din partea unor personaje politice, a unor persoane și dacă avem suficientă cultură politică pentru a crea un echilibru în interiorul sistemului. Legat de partea instituțiilor, în opinia mea, lucrurile sunt foarte complicate în România, fiindcă avem instituții care funcționează și rezistă la, să spunem, schimbarea de ștafetă din interior; atunci când o persoană pleacă din instituția respectivă, aceasta funcționează, dar avem și instituții care devin paralizate în momentul în care, să spunem, cel care ghida acea instituție pleacă. Și aici există suficiente exemple din lupta anticorupție, când, după plecarea unor persoane – nu vreau să dau nume, vorbim, în general, despre toată perioada din 1990 până astăzi –, acele instituții încep să slăbească motoarele, să acționeze mai încet, să aibă anumite dubii asupra propriei misiuni și așa mai departe. Pe de altă parte, avem instituții care rezistă în timp chiar și după plecarea celor care le conduc.

Impresia mea este însă aceea că noi încă nu am măsurat, încă nu știm exact care sunt acele instituții ce rezistă în orice condiții și care sunt acele instituții care, din contră, sunt mai fragile, cedează de obicei. Cred însă că instituțiile care cedează de obicei – și acesta este un factor important pentru a explica democrația în România –, instituțiile care nu rezistă și sunt personalizate, așa cum spuneai, sunt astăzi în majoritate. Le regăsim în cadrul puterii judecătorești, al puterii executive; Parlamentul este, de asemenea, foarte influențat, după părerea mea. Modul cum funcționează el – și aici mă refer nu numai la aspectele politice, dar și la partea, să zicem, tehnică, administrativă – depinde foarte mult de cine se află la putere, de cine se află în opoziție și așa mai departe. Cred că, din acest punct de vedere, România are multe de făcut pentru a înainta pe calea democrației. Din punctul de vedere al culturii politice, sigur că România stă astăzi mult mai bine decât în anii '90. Atunci am pornit, practic, de la zero, a fost marele nostru handicap, în sensul că științele sociale au fost interzise de regimul comunist în universități; cei care doreau să studieze despre sistemele politice, despre cultura politică aveau o singură variantă: să urmeze școala de partid, care se numea „Ștefan Gheorghiu”, unde oficial învățau despre cât de rea este democrația. Sigur că, neoficial, unii care au predat acolo ne spun acum că „nu este adevărat, era o oază de cunoaștere, aveam acces la literatură occidentală” și așa mai departe, dar era vorba despre un acces închis, era vorba despre, mai degrabă, spațiul privat al celor care instrumentau acea instituție la ordinele directe ale Partidului Comunist. Ca atare, practic, până în 1990 nu